

Tolmácsok a kora újkori Európa peremén: közvetítők Kelet és Nyugat között

Bóna Eszter

A konstantinápolyi követségek tolmácsai

A nyelvi korlátok mindig is akadályokat gördíthettek az emberi kommunikáció elé, akár államközi kapcsolatokról van szó, akár egy utazó nehézségeiről az idegen országban. Amikor felmerült ez a probléma, mindig megjelentek a nyelvi közvetítők is. Már az egyiptomi hieroglifákon is találtak olyan két arccal ábrázolt, kétfelé tekintő embert, akiről feltételezik, hogy éppen tolmácsol a fáraó és a rabszolgának elhurcolt ellenség között. Ma pedig egyetemi kurzusokon képzik a modern kor hivatásos tolmácsait, akik bonyolult technikai felszerelés igénybevételével akár szimultán közvetítik az üzeneteket az eltérő nyelveken beszélő felek között.

A távoli országokban szolgálatot teljesítő diplomaták előtt két lehetőség áll: vagy megtanulják az adott ország nyelvét, vagy tolmácsot alkalmaznak. Nem volt ez másképp ötszáz éve sem, amikor az első európai követek megérkeztek a számkra egzotikus, a megszokottól gyökeresen eltérő kultúrájú és nyelvű Oszmán Birodalomba. Nemcsak a nyelvi akadályokat kellett leküzdeniük, hanem az is fontos volt, hogy alkalmazkodjanak a helybéli elvárásokhoz: megtanulják, hogyan viselkedjenek, megismerkedjenek a szokásokkal, hiszen csak így érhették el céljaikat, sőt, így kerülhették el a konfliktusokat.

Az első európai követségek a 16. század elején létesültek az Oszmán Birodalomban. A diplomáciai kapcsolatok felvételét követő időkben a követségek általában kénytelenek voltak tolmácsokat alkalmazni, hogy segítsenek eligazodni az idegen világba csöppent európai diplomatáknak, akik a helyi nyelvet sem beszélték. A követek számára merőben új helyzetet teremtett, hogy az európai diplomáciában használatos nyelvekkel, a latinnal, illetve a Földközi-tenger medencéjében elterjedt olaszul sem boldogultak Konstantinápolyban. A Porta azonban nem engedélyezte, hogy a követek szabadon válasszák ki munkatársaikat. A tolmácsok csak a szultán alattvalói közül kerülhettek ki, kizárólag a szultántól kapott engedéllyel folytathatták tevékenységüket. Ennek következtében nemcsak a követek iránti hűségük volt kétséges, hanem gyakran nyelvtudásukkal is voltak problémák.

Az európai országok később, a 17. században igyekeztek megszervezni a saját tolmácsképzést. Jean-Baptiste Colbert, XIV. Lajos királyi államtitkára 1669-ben létrehozott egy tolmácsképző intézetet a franciák számára a Konstantinápoly közelében fekvő Perában. Az intézetet a kapucinusok működtették, és csak francia alattvalók tanulhattak itt. Az angolok is próbálkoztak tolmácsképzéssel,

de az Oszmán birodalomba kiküldött angol ifjacról kiderült, hogy nehezen tanulták a nyelvet.

Nem csak a nyelvtanulás megkönnyítése végett kellett azonban a tanoncokat a helyszínre, a keleti országba küldeni. Egy jó tolmács a török, perzsa és arab nyelvek mellett az Oszmán Birodalom szokásait, törvényeit is jól ismerte. A tolmácsok tartották a kapcsolatot a hivatali személyiségekkel, gyakorlatilag ők intézték a mindennapi ügyeket. Előfordult, hogy a követ a Fényes Portán való bemutatkozás után többet ott meg sem jelent, csak a tolmácsát küldözgette. Még ha a követ nem is tartozott ebbe a típusba, a lóást-futást akkor is a tolmácsokra hagyta. A Habsburgok követe, Krekwitz *orator* például, miután 1591-ben többhetes útja végeztével Bécsből az ottomán fővárosba érkezett, személyesen adta át a császárától érkezett ajándékokat és a leveleket a fő méltóságoknak, a „*többi tisztt*” (Mitrovicei 1982: 76) ellenben már az udvarmestertől és az *orator* tolmácsától kapta meg egyszerűbb ajándékát. A törökök ajándékhoz való viszonyát, mint kulturális jellegzetességet, a követ kíséretében utazó ifjú apród, Mitrovicei Vratislav Vencel is igen hamar megismerte.

Az igazat megvallva annak, ki törökök közt akar élni, mást sem kell tennie, mint hogy abban a pillanatban, amint birodalmuk határát átlépi, kinyitja az erszényét, s addig be se csukja, míg országukat el nem hagyja, s pénzét (feltevé, hogy valamit szerezni vagy látni akar), mint a magot szüntelenül szórja, mert pénzért jóindulatot, szeretetet és mindent, mit szeme-szája kíván, megkaphat. (Mitrovicei 1982: 62)

A hajdani apród Mitrovicei Vratislav Vencel többéves tartózkodása alatt további ismereteket szerzett mind az ajándékozás módjairól és fontosságáról, mind a többi török szokásról, gyakran akár a saját kárán is.

Egy állam esetében azonban diplomáciai bonyodalmakhoz vezethetett az, ha követének saját kárán kellett a kulturális különbségekről tapasztalatokat szereznie, bár a konfliktushelyzeteket nem lehetett teljesen elkerülni. Nehéz volt olyan személyt találni, aki alkalmas a diplomáciai feladatra, ismeri a keleti világot, sőt, még nyelvekben is jártas. Edward Barton és François Savary de Brèves, az angol és a francia konstantinápolyi követek mindezeknek a kívánalmaknak eleget tettek. Ők az 1590-es években az európai követek új típusának képviselői voltak. Mindketten beszéltek törökül, kiterjedt ismeretségi körrel rendelkeztek és segítség nélkül is remekül boldogultak tisztségükben, hiszen már fiatalon az Ottomán Birodalomba kerültek, ahol több évet eltöltöttek kinevezésük előtt. Barton a legelső angol követ, William Harborne titkáráként érkezett Konstantinápolyba, amikor még húsz esztendősen volt. Az ifjú Brèves pedig minden bizonnyal konstantinápolyi követ nagybátyja révén került a törökök közé. Mindezek ellenére nekik is voltak tolmácsaik. A különbség abban állt, hogy ők nem voltak kiszolgáltatva a helyismerettel rendelkező tolmácsoknak, sőt, még ellenőrizni is tudták a munkájukat. Közvetítő nélkül boldogultak akár a legnehezebb tárgyalásokon, maguk fordították le a legfontosabb szerződések szövegét, vagy a szultán leveleit. Brèves iratai között az 1597-es és az 1604-es

kapitulárék szövege után és a szultán levelei alatt ez a sor szerepel: „Traduyt par moy Breves”. (fordítottam én, Breves). Tisztában volt e két követ ugyanakkor azzal is, hogy a tolmácsok fontos szerepet töltenek be a követség életében, ezért hajlandóak voltak közbenjárni érdekükben.

A konstantinápolyi francia követségen François Savary de Brèves korában, az 1500-as évek végén három tolmácsdinasztia, a Fornetti-, a di Nigri- és az Olivery család képviseltette magát. Mindhárom név a családok itáliai eredetére utal. A korszakban a diplomácia nyelvei között jelentős helyet foglalt el az olasz, kiváltképp a Mediterráneumban. Előszeretettel alkalmazott itáliai származású ügynököket III. és IV. Henrik francia király is. III. Henrik követutasításában egyebek között az is szerepel, hogy a követnek kötelessége gondoskodni arról, hogy a szultán leveleit lefordíttassa olasz nyelvre (Petitclerc 1988: 89).

Az Oliveryk közül egyszerre dolgozott a követségen apa és fia, Domenico és Olivier. Mint minden tolmács, ők is a szultán alattvalói közül kerültek ki, de legalább európai származásúak voltak, nem törökök, ez utóbbiakban ugyanis talán még kevésbé bízhatott meg egy európai követ. Domenico Olivery már több korábbi követnek is dolgozott. A legkorábbi adat szerint már ő fordította franciára Claude du Bourg követ számára a Szelim szultán és Károly, „Franciaország új királya” között megkötött, a két állam kapcsolatait szabályozó kapitulárékat megújító szerződést 1569-ben.¹ 1572-ben, François de Noailles² francia követ érkezésekor Domenico Olivery már betöltötte a követségi tolmács posztját. François Savary de Brèves számos említést tesz az apáról és a fiúról is, Olivier-ről pedig még 1624-ből is vannak nyomok (Petitclerc 1988: 90).

Domenico Fornetti, aki szintén dolgozott Brèves mellett, a Fornetti tolmácsdinasztia névadó őse. Utódai több mint két évszázadon át szolgálták a francia királyt Levantében. A család fiai voltak az egyetlenek, akik, noha nem voltak francia alattvalók, kivételesen járhattak a perai tolmácsképző iskolába.

François Savary de Brèves úgy gondolta, hogy tolmácsai rosszul fizetettek és mellőzöttek, annak ellenére, hogy hűségesen szolgálták a királyt. Ezért 1599-ben levélben fordult IV. Henrik francia királyhoz.

Sire, azért írok erről a témáról, hogy elmondjam Felsőgednek, hogy ennél a Portánál nem szolgálhatják Felsőgedet a saját alattvalói. A követek sok éve arra kényszerülnek, hogy a Nagyúr keresztény alattvalójának született bármilyen tolmács képességeire hagyatkozzanak, akik pedig nem kötelességből szolgálnak, hanem csak azért, mert jutalmat remélnek munkájukért, hogy legyen valamijük, amit az utódaikra hagyhatnak. De ez nem történt meg azokkal, akik ebben a minőségben szolgálták Felsőgedet huszonöt-harminc éve. Hanem ahelyett, hogy jutalmat kaptak volna jó szolgálatukért, bizony nagyon gyakran még rendes bérüket sem fizették meg nekik. Így járt többek között egy bizonyos Dominic Olivery nevezetű is, aki Felsőged [követségének] első fordítója volt. Nem fizették meg neki körülbelül ezertallérnyi járandóságát, ennek ellenére állhatatos maradt hűségében, amely a sírig kísérte őt. Az említett Dominic Oliveryvel nem szállt azonban sírba sem hűsége, sem jó szolgálatai, hanem mindezeket örökül hagyta fiára, akit Olivier Oliverynek neveznek. Ő tizenöt éve ugyanabban a minőségben szolgálja Felsőgedet, mint

néhai édesapja, és annyira jól végzi a dolgát, hogy azóta tanúsítványt is adtam neki arról, hogy hűségesen viselkedett tiszttségében. [...] Felsőged nem bánna meg, ha megtartaná az említett Olivier-t első tolmácsnak, rábízna a levelezést ugyanazokkal az előnyökkel, amelyekért a néhai apja látta el a feladatot, azaz 300 aranytallérért, ami ebben az országban ennek az ára. Jár még ezenfelül huszonöt arany engedélyek kiadásáért, valamint négy öltözet ruha minden évben.” (Brèves 1599)

François Savary de Brèves állítása szerint ez még mindig sokkal kevesebb, mint amennyi fizetséget például a Velencei Köztársaság tolmácsai kapnak. Javasolta levelében azt is, hogy egyrészt érdemei elismerése végett, továbbá azért, hogy a követség többi dolgozóját is a francia korona iránti hűségre sarkallják, adományozza a király Olivier Oliverynek a

... konstantinápolyi konzulátust, amely a Dardanelláknál, a fehér tenger partjain lévő várak és Trapezunt között terül el. Ez a konzulátus tiszteletbelinek nevezhető. A hét év alatt, mióta ebben a városban vagyok Felsőged szolgálatában, mindössze három francia hajó érkezett ebbe a kikötőbe, és biztosítom Felsőgedet, hogy az említett Olivier a legjáratosabb, aki csak létezik ebben az országban éppúgy a török és perzsa, mint az arab nyelvekben, és legjobban ért az ezeken íródott levelekhez.” (Brèves 1599)

A konzul feladata a kereskedelmi képviselő ellátása volt, amiért az Oszmán Birodalomba behozott és innen kivitt áruk értékéből bizonyos százalékot kapott. A franciák esetében a vallásháborút követő években ez a pozíció valóban jelképesnek nevezhető.

A francia követ különlegesen hosszú, 13 éves követideje arról tanúskodik, hogy a király elégedett volt hozzáértésével. Utódairól ugyanez már nem mondható el. Salignac báró (1605-1610), majd ennek testvére, De Carla (1610-1611) követideje alatt a tolmácsok visszanyerték függetlenségüket. A követek titkára, Angusse, két, Brèvesnek írott levelében panaszkodik az elszabadult tolmácsok hatalmáról (Petitclerc 1988: 95).

A francia követ angol kollégája, Edward Barton nemcsak, hogy beszélt törökül, de azt állítja, hogy a birodalomban nem is volt más rajta kívül, aki törökül és latinul is tudott volna: „Nincs fordítójuk ugyanis, aki járatos volna úgy a latin, mint a török nyelvben” (Barton 1595(96). február 28.). E tudománya révén értékes információhoz jutott, mivel a lengyel követ leveleit Bartonnal fordították le törökre. Ily módon a lengyel király és a szultán közötti tárgyalás részleteiről igen pontosan értesült. Elképzelhető, hogy latintudására vonatkozóan igazat állít, mégis furcsa lenne, ha nagy ellenfele, a művelt francia követ nem tudott volna latinul.

Tudván, hogy milyen fontos a helyismerettel rendelkező angol alattvaló a követségen, Edward Barton felvetette azt is, hogy jó lenne, ha a királynő küldene egy jól képzett, hűséges fiatalembert, aki egy-két évig a követ mellett dolgozva elsajátíthatná a nyelvet, megismerné az ország szokásait, és gyakorlatot szerezne. (Barton 1595(96). január 3.)

A Porta tolmácsai

Nem csak a konstantinápolyi állandó követségeknek volt szüksége tolmácsokra. Ha a szultánhoz külföldi vendég, követ vagy levél érkezett, akkor a Porta is közvetítő segítségét vette igénybe. A Porta a követségek tolmácsai között nem túrt meg akárkit, csak a kiválasztott oszmán alattvalókat. Még ennél is szigorúbban határozták meg azt, hogy kik tolmácsolhattak a szultánnak. Ez csak saját, kiválasztott emberük lehetett, nem fogadták el a külföldiek tolmácsait. Kezdetben a renegátok vagy a rabságba ejtett és iszlám hitre tért keresztények közül válogatták ki őket – akár a vezírek konyháján dolgozó rabszolgákat.

A 17. században vált szokássá, hogy a portai tolmácsok a konstantinápolyi görögök közül kerültek ki. A század második felétől a főtolmácsok egész pontosan a Phanar negyed görög családjából származtak. Ezek európai egyetemeken tanult, jó nyelvismerettel rendelkező, valamint az európai szokásokat és politikai viszonyokat jól ismerő emberek voltak. Kiszorították az addig hasonló szerepet betöltő szefárd zsidókat, akik a 15. század végén és 16. század elején a spanyol és portugál területeken zajló zsidóüldözés miatt költöztek az Oszmán Birodalomba. Friedrich Krekwitz császári követ szultáni kihallgatásán sem a követ saját tolmácsa volt jelen, hanem a szultán dragománját, egy török hitre tért renegátot vezettek be – derül ki Mitrovicei Vratislav Vencel visszaemlékezéséből (Mitrovicei 1982: 87).

A török méltóságok szükség esetén igénybe vették a renegátok, a városban megtelepedett keresztények, vagy akár az európai államok követeinek nyelvtudását is. Edward Barton állandó közvetítőként működött a szultán és a lengyelek tárgyalásaiban. Friedrich Krekwitz császári követet éppen latintudására hivatkozva csalták el szállásáról és vitték a Magyarország ellen készülő török sereg táborába Szinán pasához, a nagyvezírhez, hogy onnan már soha vissza se térjen. A nagyvezír küldöncei azzal az ürüggyel csalták el a Habsburgok követét, hogy azonnal szükség van rá, mivel találtak néhány latin levelet, és ezeket el kell, hogy olvassa. Krekwitz követet aztán Szinán pasa gyakorlatilag túszul ejtette, és magával vitte a magyarországi hadjáratra. A követ a magyar végvidéken halt meg, néhány hónappal később.

Az ügy előzményéhez tartozik, hogy Friedrich Krekwitz titkos információt gyűjtött a készülődő hadjáratról – a legfontosabb döntésekről éppen a szultán anyja tájékoztatta őt közvetítő útján, persze jó pénzért. A követ titkos jelentéseket készített a császárnak, amelyeket a követség szállásának a pincéjében rejtett el. Udvarmestere árulásának következtében azonban a törökök kezére kerültek az iratok, akik példás büntetésben részesítették az ellenséges Habsburg Birodalom követét és annak egész kíséretét. A Krekwitz *orator*t kompromittáló titkos jelentéseket pedig éppen azzal a törökké lett német aranyművessel fordíttatta le Szinán pasa, akit a császári követ kíséretéhez tartozó urak jól ismertek, és akinek galatai otthonában korábban számos baráti látogatást tettek (Mitrovicei 1982: 111, 155).

Az 1500-as évek Konstantinápolyában megtörtént szövevényes eseményekből is kiderül, hogy a tolmácsolás és fordítás a diplomáciában mindig is sokkal többet jelentett egyszerű nyelvi közvetítésnél. A sikeres kommunikáció érdekében

a felek közti hatalmas kulturális különbségek áthidalására, valamint az ügyben szereplő konkrét személyek ismeretére is szükség van. Nem véletlen, hogy a konstantinápolyi követségeken ragaszkodtak a jól bevált tolmácsokhoz, azok leszármazottaihoz. A tolmácsok ügyességén, érzékenységén nemzetközi horderejű kérdések múlhattak, akkor éppen úgy, mint ma, fél évezreddel később.

Irodalom

- Ágoston G. 1997. Az Oszmán és az európai diplomácia a kölcsönösség felé vezető úton. In: Hanák P. (szerk.) *Híd a századok felett. Tanulmányok Katus László 70. születésnapjára*. Pécs: Univ. Press.
- Petitclerc, I. 1988. *François de Brèves, Ambassadeur de France à Constantinople*. Paris.
- Rouillard, C. D. 1938. *The Turk in French History – Thought and Literature 1520-1660*. Paris: Bovin et Cie.

Források

- Barton 1595(96). február 28. és Barton 1595(96). január 3.: Edward Barton követjelentéseinek (címezett: Sir Robert Cecil) levéltári adatai: Letter-book of Edward Barton, British Library Cotton Nero XII., illetve: London, Public Record Office, SP 97/3.
- François Savary de Brèves levele IV. Henrikhez 1599. december 3., fr 16144 folio 271, Fonds de la Bibliothèque Nationale, Paris.
- Brèves, François Savary de. *Discours abrégé des Asseurez Moyens d'aneantir et ruiner la Monarchie des Princes Ottomans*. Közreadja: Djuvara, 1628. Paris.
- Archives du Ministère des Affaires Étrangères, Quai d'Orsay, Paris: Correspondance politique de Turquie, vol 2, vol 3, Mémoires et Documents Turquie, vol 5.
- Fonds de la Bibliothèque Nationale, Paris, fr 3463, fr 3489, fr 3491, fr 3526, fr 15578, fr 15975, fr 15976, fr. 16144, fr 16145, fr 17199, fr 18075.
- Póór János. (szerk.) 2000. *Kora újkori egyetemes történeti szöveggyűjtemény*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Mitrovicei Vratislav Vencel viszontagságai*. 1982. Fordította: Nagy Judit. Bratislava: Madách – Európa Kiadó.
- Recueil des Lettres Missives de Henri IV*. 1843-1858. Közreadja: Jules Berger de Xivrey. Paris: Imprimerie Royale.

Jegyzetek

- ¹ A szerződés megtalálható: Archives du Ministère des Affaires Étrangères, Quai d'Orsay, Paris: Correspondance politique de Turquie, vol. 2.
- ² François és Gilles de Noailles, Franciaország konstantinápolyi követei 1571–1577 között.